

دانشنامه و دانشنامه نگاری

تاریخچه، روش ها و نمونه ها

زیر نظر غلامعلی حداد عادل

تدوین:

محمد منصور هاشمی، حسین خندق آبادی

نشر کتاب مرجع

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سرشناسه	هاشمی، محمدمنصور، ۱۳۵۴-
عنوان و نام پدیدآور	دانشنامه و دانشنامه‌نگاری؛ تاریخچه، روش‌ها، نمونه‌ها/ تدوین محمدمنصور هاشمی، حسین خندق‌آبادی؛ زیر نظر غلامعلی حداد‌عادل؛ [به سفارش] بنیاد دایره‌المعارف اسلامی، تهران: کتاب مرجع، ۱۳۹۹.
مشخصات نشر	۸۸۰ص.
مشخصات ظاهری	۳-۵۳۹۷۵۴-۶۰۰-۹۷۸
شابک	
وضعیت فهرست نویسی	فیبیا
یادداشت	نمایه.
موضوع	دایره‌المعارف‌ها و واژه‌نامه‌ها -- نویسندگی
موضوع	Encyclopedias and dictionaries -- Authorship
موضوع	دایره‌المعارف‌ها و واژه‌نامه‌ها -- تاریخ و نقد
موضوع	Encyclopedias and dictionaries -- History and criticism
شناسه افزوده	خندق‌آبادی، حسین، ۱۳۵۷-
شناسه افزوده	حداد عادل، غلامعلی، ۱۳۲۴-
شناسه افزوده	Haddad Adel, Gholam Alil
شناسه افزوده	بنیاد دایره‌المعارف اسلامی
رده بندی کنگره	PN۲۳۹
رده بندی دیویی	۸۰۸/.۰۶۶۰۳۹
شماره کتابشناسی ملی	۷۳۸۶۶۳۸
وضعیت رکورد	فیبیا

دانشنامه و دانشنامه‌نگاری

تاریخچه، روش‌ها و نمونه‌ها

زیر نظر غلامعلی حداد عادل

تدوین:

محمد منصور هاشمی

حسین خندق‌آبادی

دانشنامه و دانشنامه نگاری

تاریخچه، روش ها و نمونه ها

زیر نظر غلامعلی حداد عادل

تدوین: محمد منصور هاشمی و حسین خندق آبادی

مدیر فنی و اجرایی: رضا لبافی

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۳۹۷-۵۴-۳

چاپ: اول، ۱۳۹۹

تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۲۵۰,۰۰۰ تومان

© حقوق چاپ و نشر برای ناشر محفوظ است و هرگونه بازتولید با استفاده
بازرگانی از اثر، کلاً و جزئاً، مجاز نیست.

دفتر مرکزی و فروشگاه:

بلوار کشاورز، خیابان فلسطین، نرسیده به میدان فلسطین، شماره ۳۸۰

تلفن و دورنگار:

۸۸۹۶۳۷۶۸ - ۸۸۹۶۱۳۰۳

www.ketabmarja.com

📞 @ketabemarja96

📷 @ketab_marja

فهرست

- پیشگفتار ۱
❖ غلامعلی حداد عادل
درآمد ۵
❖ محمد منصور هاشمی

بخش نخست دایرةالمعارف چیست؟

۱. مباحث مقدماتی ۱۱
اصطلاح‌شناسی دایرةالمعارف ۱۱
❖ تارا مختاری
واژه‌شناسی دایرةالمعارف ۱۷
❖ تارا مختاری
پدیدارشناسی دانشنامه: دانشنامه به مثابه ابزار سازماندهی دانش ۲۱
❖ مهدی صفری
۲. مباحث تاریخی ۳۷
تاریخ دانشنامه‌نگاری در غرب ۳۷
❖ افسانه منفرد و محمدجواد مرشدلو
دانشنامه‌نگاری در جهان اسلام ۶۵
❖ قنبرعلی رودگر
دایرةالمعارف‌نگاری در اروپا تا اوایل دوره مدرن ۱۰۱
❖ آن بلر / ترجمه مهرداد عباسی
دانشنامه‌نگاری در جهان اسلام: چند پرسش بی‌پاسخ ۱۱۷
❖ یوزف فان اس / ترجمه قنبرعلی رودگر

- کتاب‌های تراجم یا تاریخ بدیل جامعه اسلامی به روایت علما ۱۳۳
* و داد قاضی / ترجمه مهرداد عباسی
- زمینه یونانی و ایرانی دانشنامه‌نویسی در اسلام ۱۷۹
* دیمتری گوتاس / ترجمه سید مهدی حسینی اسفیدواجانی ۱۷۹
۳. قواعد عمومی دایرةالمعارف نویسی ۱۹۳
ویرایش ساختاری مقاله‌های دانشنامه‌ای ۱۹۳
* سیاره مهین‌فر
- تصویر و ویرایش تصویر در دایرةالمعارف ۲۰۵
* سیاره مهین‌فر
۴. مباحث جاری در دایرةالمعارف نویسی ۲۱۳
دانشنامه الکترونیکی، جلوه‌گاهی از دانش در عصر پسامدرن ۲۱۳
* مهدی صفری
- متافیزیک دایرةالمعارف و وضع کنونی آن در ایران ۲۳۱
* محمد منصور هاشمی
- انتظار از دایرةالمعارف ۲۴۳
* حسین خندق‌آبادی

بخش دوم

معرفی دایرةالمعارف‌های مهم دنیا

۱. دایرةالمعارف‌های عمومی (نمونه‌ها در جهان) ۲۵۱
دانشنامه بریتانیکا ۲۵۱
* هلن خوش‌چین‌گل
- دایرةالمعارف امریکانا ۲۶۳
* تارا مختاری
- دایرةالمعارف بزرگ شوروی و دایرةالمعارف نویسی در کشورهای آسیای مرکزی ۲۶۷
* مرگان صادقی
- دایرةالمعارف ویکی‌پدیا ۲۷۵
* تارا مختاری

- مهم ترین دایرة المعارف های عمومی عربی ۲۸۱
❖ سعید طاوسی مسرور
۲. دایرة المعارف های عمومی (نمونه ها در ایران) ۲۸۹
دایرة المعارف فارسی ۲۸۹
❖ تارا مختاری
- فرهنگنامه کودکان و نوجوانان ۲۹۳
❖ تارا مختاری
- دانشنامه دانش گستر ۲۹۵
❖ حسین خندق آبادی
۳. دایرة المعارف های تخصصی در حوزه علوم انسانی (معرفی برخی نمونه ها) ۳۰۱
دانشنامه های فلسفی ۳۰۱
❖ فاطمه مینایی
- دایرة المعارف های ادیان ۳۱۱
❖ لیلا هوشنگی و هدی اوغازی مقدم
- دانشنامه های علوم اجتماعی ۳۲۵
❖ امین مهربانی
- دایرة المعارف زبان و زبان شناسی ۳۳۵
❖ تارا مختاری
- دایرة المعارف های کتابداری ۳۳۹
❖ لیلا ذوالقدری
- زندگینامه علمی دانشوران ۳۴۹
❖ حسین روح الهی
- دایرة المعارف تاریخ علوم عربی ۳۵۳
❖ حسین روح الهی

بخش سوم

معرفی تفصیلی دایرة المعارف های ناظر به اسلام و ایران

۱. دایرة المعارف های غیر فارسی ۳۵۹

- دایرةالمعارف اسلام..... ۳۵۹
❖ مهدی صفری
- چه کسی برای چه کسی سخن می گوید: مرجعیت، سنت ودایرةالمعارف‌های اسلام..... ۳۶۷
❖ مظفر اقبال / ترجمه محمدجواد انواری
- دایرةالمعارف اسلام چاپ اوقاف دینی ترکیه..... ۳۸۵
❖ نصرالله صالحی
- دایرةالمعارف جهان نوین اسلام..... ۳۸۹
❖ هلن خوش‌چین‌گل
- دایرةالمعارف قرآن..... ۳۹۷
❖ مهرداد عباسی
- دانشنامهٔ زنان و فرهنگ‌های اسلامی..... ۴۰۳
❖ رقیه هاتقی
- دانشنامهٔ ایرانیکا..... ۴۱۱
❖ سیاره مهین‌فر
۲. دایرةالمعارف‌های ناظر به تشیع..... ۴۱۷
❖ مریم کیانی‌فرید
۳. دایرةالمعارف‌های فارسی..... ۴۲۳
دایرةالمعارف بزرگ اسلامی..... ۴۲۳
❖ مهدی صفری
- دانشنامهٔ ادب فارسی..... ۴۲۹
❖ حوریه هوشیدری
- دانشنامهٔ زبان و ادب فارسی..... ۴۳۵
❖ فیروزه صادق‌زاده دربان
- دانشنامهٔ ادب فارسی در شبه‌قاره..... ۴۴۱
❖ سعید کریمی
- دایرةالمعارف پزشکی اسلام و ایران..... ۴۴۵
❖ فرید قاسملو

بخش چهارم دانشنامه جهان اسلام

۱. درآمد: معرفی دانشنامه جهان اسلام ۴۵۱
❖ حسن طارمی راد
۲. توضیحی مقدماتی درباره این بخش ۴۵۵
۳. گردش کار مقالات ۴۵۷
❖ فاطمه رحیمی
۴. بخش مدخل ۴۶۱
❖ مهدی صفری
۵. شیوه نامه بخش مدخل ۴۶۷
❖ مهدی صفری و صفورا هوشیار
- پیوست ۱: فهرست رده های موضوعی مدخل های دانشنامه جهان اسلام ۴۹۹
- پیوست ۲: جدول های شاخص های سنجش، ارزیابی و رتبه بندی مدخل ۵۱۱
- پیوست ۳: منابع دایرة المعارفی مدخل گزینی دانشنامه جهان اسلام ۵۳۱
۶. معرفی گروه های علمی ۵۳۷
۷. ساختار مقالات در دانشنامه جهان اسلام ۵۴۳
۸. بخش ویرایش ۶۱۷
❖ تارا مختاری
۹. شیوه نامه بخش ویرایش ۶۲۷
۱۰. واحد اعلام ۷۴۱
❖ سپیده معتمدی
۱۱. بخش کتاب شناسی و ویرایش استنادی ۷۴۷
❖ محمود حقیقی و سیمین قطبی

۱۲. شیوه‌نامه بخش کتاب‌شناسی و ویرایش استنادی ۷۵۵
❖ محمود حقیقی
۱۳. واحد تصویر ۸۰۹
❖ هما عدالت
۱۴. شیوه‌نامه بخش تصویر ۸۱۳
❖ سوسن فرهنگی
۱۵. شیوه‌نامه نقشه ۸۲۷
۱۶. کتابخانه و مرکز اطلاع‌رسانی ۸۲۹
❖ رقیه هاتقی
۱۷. ترجمه دانشنامه جهان اسلام ۸۳۵
❖ سیده رقیه میرابوالقاسمی
- نمایه ۸۳۹

پیشگفتار

برای «دانشنامه» یا «دایرةالمعارف» می‌توان به دو معنی «عام» و «خاص» قائل شد، دانشنامه به معنی عام به کتاب یا مجموعه‌ای از کتاب‌ها گفته می‌شود که در آن‌ها انواع علوم بیان شده باشد. دانشنامه و دانشنامه‌نگاری به این معنی در جهان سابقه‌ای طولانی دارد. در یونان قدیم و پس از آن تا پایان قرون وسطی، فیلسوف به کسی می‌گفتند که بر همه دانش‌های زمانه خود احاطه داشته باشد. طبعاً چنین فیلسوفانی می‌توانستند دانشنامه‌هایی به معنای عام تألیف کنند. اما چنانکه گفتیم، دانشنامه معنایی خاص نیز دارد که در مقایسه با معنی عام آن جدید است. به این معنی، دانشنامه کتاب یا مجموعه کتاب‌هایی است که در آن‌ها انواع علوم یا همه مطالب گفتمانی درباره یک علم یا فن یا هنر مهم، در قالب مقالاتی با نظم الفبایی و معمولاً به صورت فشرده و موجز درج شده باشد. وجه اشتراک دانشنامه‌های قدیم و جدید در این است که هر دوی آن‌ها می‌خواهند جامعیت داشته باشند و همه چیز را بیان کنند. در دانشنامه‌های قدیم، نظیر دانشنامه علانی ابن‌سینا هر علم را به صورت کامل و مستقل در یک دفتر می‌نگاشتند. آنگاه این دفترها را با هم به صورت یک مجموعه درمی‌آوردند، لکن در دانشنامه به معنی جدید آن ابتدا «کلیدواژه‌ها» و «اصطلاحات» و «مفاهیم اصلی» استخراج و فهرستی تحت عنوان فهرست «مدخل‌ها» (Entries) برحسب نظم الفبایی مدون و منظم می‌شود، آنگاه ذیل هر مدخل مقاله‌ای نوشته می‌شود و دایرةالمعارف یا دانشنامه از «تألیف» این مقالات پدید می‌آید. با اندکی مسامحه می‌توان گفت دانشنامه در معنی عام مجموعه‌ای از کتاب‌های کنار هم نهاده بوده و در معنای خاص، تألیفی از مقالات مرتب‌شده بر حسب نظم الفبایی است. چنانچه در ضمن یک مقاله به مفهوم کلیدی یا اصطلاح مهمی از آن علم که در خور توضیح و تبیین است برخورد شود، در دانشنامه‌های جدید این توضیح و تفصیل را به مقاله مستقل دیگری ذیل عنوان آن مفهوم یا اصطلاح در جایی که نظم الفبایی اقتضا کند محول می‌کنند و با ارجاع خواننده بر حسب آیین‌مندی خاصی در یافتن آن به او کمک می‌کنند.

دانشنامه‌ها آنگاه که متکفل بیان مطالب در چند علم باشند دانشنامه عمومی/

چند موضوعی/ فراگیر و آنگاه که صرفاً به یک علم یا فن یا هنر اختصاص داشته باشند دانشنامه اختصاصی/ تخصصی نامیده می‌شوند.

در جهان اسلام، در تداوم سنت دانشنامه‌نویسی یونانی، دانشنامه‌های متعددی به همان معنای عام کلمه، در طول زمان تألیف شده است. در اروپا نیز دانشنامه‌نگاری در قرون وسطی سنت و سابقه دارد. در ایران نیز دانشنامه‌علائی که تألیف ابن‌سینا و به زبان فارسی است سابقه‌ای دست‌کم هزارساله دارد.

دانشنامه به معنی خاص و امروزی کلمه، به‌عنوان یکی از مظاهر و دستاوردهای اروپای جدید پس از رنسانس پدید آمده است. مشهورترین دانشنامه‌های جدید غربی دایرةالمعارف فرانسه است که تألیف آن در آغاز نیمه دوم قرن هجدهم آغاز شد و از حیث صورت و معنا بر جامعه فرانسه و کل جهان غرب و حتی جهان اسلام و دیگر فرهنگ‌ها و تمدن‌ها تأثیری قطعی داشته است. تألیف دانشنامه به طرز و اسلوب دانشنامه‌های جدید اروپایی در جهان اسلام و در ایران کمابیش از قرن سیزدهم/ نوزدهم آغاز شد. نامه دانشوران ناصری را می‌توان قدیم‌ترین نمونه دانشنامه به معنی خاص و جدید به زبان فارسی در ایران دانست که تاریخ تألیف ناتمام آن به دوران سلطنت ناصرالدین شاه قاجار بازمی‌گردد. از آن پس تجربه‌های محدود دیگری نیز در دوران بعد از قاجار تا پیروزی انقلاب اسلامی به ظهور پیوست که موفق‌ترین آن‌ها را باید دایرةالمعارف فارسی دانست. اساس این دایرةالمعارف که زیر نظر شادروان دکتر غلامحسین مصاحب تألیف شد، دایرةالمعارفی آمریکائی به نام دایرةالمعارف کوچک کلمبیا و ای‌کینگ بود که بعضی از مقالات آن حذف و بعضی دیگر ترجمه شد و در کنار مقالات تالیفی نویسندگان ایرانی درباره ایران و اسلام در اختیار اهل علم فارسی زبان قرار گرفت.

با پیروزی انقلاب اسلامی در بهمن ۱۳۵۷، نهضتی در تألیف دانشنامه در جمهوری اسلامی ایران پدید آمد، چنانکه در سال ۱۳۶۲ ش مؤسسه‌ای به نام «بنیاد دایرةالمعارف اسلامی» به تدبیر و هدایت و اهتمام حضرت آیت‌الله خامنه‌ای تأسیس شد و اندکی بعد مؤسسه دیگری به نام «مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی» پا گرفت که اولی عهده‌دار تألیف دانشنامه جهان اسلام و دومی عهده‌دار تألیف دایرةالمعارف بزرگ اسلامی شد. از دانشنامه جهان اسلام تاکنون بیست و شش جلد، جمعاً افزون بر بیست هزار صفحه منتشر شده است. علاوه بر این، در چهل سال اخیر در ایران تألیف ده‌ها دانشنامه کوچک و بزرگ در حوزه‌های تخصصی متنوع آغاز شده که کار تألیف برخی از آن‌ها به پایان رسیده و تألیف بعضی دیگر همچنان ادامه دارد. قوت این نهضت و وسعت قلمرو تألیف دانشنامه‌ها و کثرت آن‌ها به حدی بوده که بعضی نکته‌سنجان،

دوران چهل ساله و پس از پیروزی انقلاب اسلامی را، به قیاس با دوران تألیف دایرةالمعارف فرانسه، «عصر دایرةالمعارف» در ایران نامیده‌اند. شرح آثار علمی و فرهنگی این نهضت مبارک و پیش‌بینی آثار مترتب بر آن در این مقدمه مختصر نمی‌گنجد.

باری، هم‌اکنون در میان انواع مؤسسات علمی و پژوهشی که دست اندر کار تألیف دانشنامه هستند مؤسسه‌ای به نام «بنیاد دایرةالمعارف اسلامی» با سی و پنج سال سابقه وجود دارد که توانسته است با استمرار در این فعالیت علمی و فرهنگی به تجربه‌ای گرانقدر و دانشی گرانسنگ در حوزه دانشنامه‌نگاری دست پیدا کند. با گذشت زمان و پیشرفت کار، چنین به نظر رسید که اگر این تجربه مکتوب شود و فعالیت‌های بنیاد در سه دهه و نیم گذشته مستند گردد، می‌توان کتابی پدید آورد که هم به استمرار و تکامل سنت گذشته این مؤسسه در آینده کمک کند و هم به مؤسسات دیگری که فعالیت‌های مشابهی دارند مدد رساند.

بر این اساس کتابی در دو بخش مفصل تألیف شد که بخش اول آن به مباحث کلی مرتبط با «دانشنامه» و «دانشنامه‌نگاری» و بخش دوم آن به معرفی دانشنامه جهان اسلام اختصاص یافت. طی سی و پنج سال گذشته دریافته‌ایم که «دانشنامه» در عین حال که حامل و محمل مناسبی برای گسترش دانش و معرفت در جامعه است، خود نیز می‌تواند موضوع علمی به نام «دانشنامه‌نگاری» شود. چنین است که در بخش اول این مجموعه، عناوینی کلی مانند «دایرةالمعارف چیست» و «معرفی مهم‌ترین دایرةالمعارف‌های دنیا» و «معرفی تفصیلی دایرةالمعارف‌های متعلق به اسلام و ایران» به صورت بخش‌هایی با زیرمجموعه مفصل به چشم می‌خورد. بخش دوم، چنانکه گفته شد، به «معرفی تفصیلی ساختار و انضباط‌های دانشنامه جهان اسلام» اختصاص دارد. در این بخش پس از معرفی این دانشنامه و گروه‌های علمی فعال در تولید و تألیف آن، واحدها و بخش‌های علمی بنیاد دایرةالمعارف اسلامی از قبیل واحد «اعلام»، واحد «تجهیز تصویری»، «کتابخانه و مرکز اطلاع‌رسانی» و بخش «کتاب‌شناسی و ویرایش استنادی» و بخش «مدخل‌گزینی» و بخش «ویرایش زبانی و ساختاری» معرفی شده و وظیفه هر یک از آن‌ها و نحوه فعالیتشان و جایگاهشان در منظومه اداری و مدیریتی بنیاد بیان شده است. در این سی و پنج سال، کارشناسان و پژوهشگران بنیاد به روش‌هایی برای تدوین و تألیف این مجموعه سترگ دست یافته‌اند که می‌توان آن را مصداق «تولید علم» و نمونه‌ای از «جنبش نرم‌افزاری» کنونی در جامعه ایران دانست. شماری از روش‌ها تحت عنوان «شیوه‌نامه» در بخش دوم معرفی شده است. هر یک از این شیوه‌ها و شیوه‌نامه‌ها حاصل تجربه چند ده ساله همکاران ما در بنیاد است.

تألیف این مجموعه، نتیجه یک همکاری گروهی است. از هر یک از همکارانی که در بخشی از فعالیت‌های علمی بنیاد تجربه و تخصصی داشته‌اند خواسته شده تا شرح و گزارش فعالیت‌های آن بخش را با قلم خویش به صورت مقاله‌ای برای درج در این کتاب بنگارند. در فرآیند تألیف این کتاب، سرپرستان طرح تدوین این مجموعه اقدام دیگری هم کرده‌اند و آن این است که با تتبع فراوان، همه مقالات و کتاب‌هایی را که از دیرباز درباره موضوع دانشنامه و دانشنامه‌نگاری (اعم از معرفی و نقد) نوشته شده و در مجلات و کتاب‌ها منتشر شده شناسایی کرده‌اند. این مقالات و فهرست آن‌ها در آینده در اختیار علاقه‌مندان قرار خواهد گرفت تا کسانی که خواهان مطالعه بیشتری باشند به آن مقالات مراجعه کنند.

بی‌گمان این کتاب، نخستین اثری است که در چنین قد و قامتی پیرامون دانشنامه و دانشنامه‌نگاری به زبان فارسی تألیف و منتشر می‌شود. ما با تألیف این مجموعه تجربه‌ای را که در مدتی طولانی و با بهایی گزاف به دست آمده در اختیار گروه‌ها و مؤسساتی قرار می‌دهیم که به تألیف دانشنامه اشتغال دارند و امیدواریم توانسته باشیم به صحت و سرعت کار آنان کمک کنیم و آنان را از زحمت پیمودن دوباره راهی که خود پیموده‌ایم معاف سازیم. همکاران جدید ما نیز در آینده خواهند توانست با مراجعه به این مجموعه خود را برای کارهای مفیدتر و هماهنگ‌تر در بنیاد دایرةالمعارف اسلامی آماده سازند.

جا دارد از جناب حجت الاسلام والمسلمین حسن طارمی‌راد، معاون علمی بنیاد، که از روز نخست تا پایان این تألیف، بر آن نظارت داشته‌اند سپاسگزاری شود. همچنین جای آن است که از تلاش عالمانه و کارشناسانه آقایان محمدمنصور هاشمی و حسین خندق‌آبادی که در چند سال گذشته با مدیریت و تلاش و شکیبایی خود، طراحی و تدوین این اثر را بر عهده داشته و حصول این کتاب را ممکن ساخته‌اند نیز تشکر شود. تشکر از یکایک نویسندگان مقالات نیز وظیفه‌ای است که نباید فراموش شود، چنانکه لازم است از جناب آقای ناصر موسوی جزایری، معاون مالی و اداری بنیاد و همکارانشان در مؤسسه کتاب مرجع، که چاپ و انتشار این کتاب را بر عهده داشته‌اند، سپاسگزاری شود.

غلامعلی حداد عادل

۹۷/۱۱/۷

درآمد

محمد منصور هاشمی

دانشنامه‌نگاری و دایرةالمعارف‌نویسی در دهه‌های اخیر در ایران رونق روزافزونی داشته است. در این سال‌ها انتشار انواع دایرةالمعارف‌های عمومی و به‌ویژه تخصصی در موضوعات گوناگون آغاز شده و بخش نسبتاً قابل توجهی از سرمایه‌گذاری‌های پژوهشی صرف دانشنامه‌ها و دانشنامه‌نگاری و از جمله تربیت نیروی متخصص برای پژوهش و تألیف در این حوزه شده است؛ چرا که در نبود نیروی متخصص کافی و تحقیقات پایه و لازم، دانشنامه‌نگاری نه صرفاً نحوی تدوین و تألیف مطلب برای عرضه به مخاطبان هدف، بلکه عمدتاً و به‌خصوص در مورد آثار تخصصی و از آن جمله اسلام‌شناسانه، انجام پژوهش برای پدید آوردن زمینه‌های تحقیق درباره موضوعات مختلف بوده است.

به نظر می‌رسد پس از گذر سال‌ها از نخستین تلاش‌ها برای تألیف دانشنامه به معنای امروزی آن در ایران که سابقه‌اش به دوره قاجار می‌رسد، دیگر لازم باشد «معرفت درجه دوم» هم در این زمینه رشد یابد و داده‌های لازم برای شناخت این پدیده و تحلیل جنبه‌های متفاوت آن در گذشته و حال در قالب آثاری زودپایب مدون شود و در دسترس علاقه‌مندان قرار بگیرد. کتاب دانشنامه و دانشنامه‌نگاری: تاریخچه، روش‌ها و نمونه‌ها که بنیاد دایرةالمعارف اسلامی (پدیدآورنده دانشنامه جهان اسلام) آن را منتشر می‌کند، گامی است برای حرکت در مسیر تدوین آن معرفت درجه دوم.

این کتاب که دربردارنده اهم مباحث درباره دانشنامه‌نگاری به طور کلی و نیز ضوابط دانشنامه جهان اسلام به طور خاص است، در واقع کتاب راهنمای «دستینه» ای (handbook) است درباره دایرةالمعارف و تاریخچه پیدایی آن و ضوابط تألیفش که به قلم همکاران دانشنامه جهان اسلام پدید آمده است.

دایرةالمعارف‌نویسی یک شیوه و یک قاعده ندارد، چنانکه دایرةالمعارف‌ها یکسان و

یکدست نیستند. فرق است بین دایرةالمعارف عمومی و دایرةالمعارف تخصصی و به طور کلی دانشنامه‌ها بسته به گروه مخاطب هدف که ممکن است طیفی باشد از کودک و نوجوان تا متخصصان دانشگاهی و بسته به نحوه سرمایه‌گذاری و نحوه عرضه صورت‌ها و سیرت‌های گوناگون پیدا می‌کنند. اما این هم هست که به هر حال فرق است میان دانشنامه به معنای معتبر آن و هر اثری که ادعای دایرةالمعارف بودن دارد. به این معنا چه بسا بتوان از نحوی «شبهت خانوادگی» (Familienähnlichkeit) میان دایرةالمعارف‌های موفق و معتبری خبر داد که در حوزه شمول خود آثاری مرجع به شمار می‌آیند. بر این اساس، هم می‌توان به مجموعه‌ای کلی از ضوابط و روش‌ها اشاره کرد که می‌تواند از لوازم رسیدن به مرجعیت برای دانشنامه‌ها باشد و هم می‌توان نمونه‌های موفق و خلاقیت‌های پشتوانه هر یک را مستقلاً پیش چشم داشت و بدین ترتیب راهی برای خلاقیت‌های آتی جست.

دانشنامه و دانشنامه‌نگاری: تاریخچه، روش‌ها و نمونه‌ها—چنانکه اشاره شد—دستینه‌ای است که به منظور ترسیم ضوابط و معیارها و خلاقیت‌های پیش گفته فراهم آمده است. در این مجموعه نویسندگان مختلف کوشیده‌اند مباحث گوناگونی را که طرح آن‌ها لازم به نظر می‌رسیده است تا حد امکان به صورت روشن و مخاطب‌پسند مطرح و عرضه کنند.

در ابتدای این مجموعه مطالبی آمده است در معرفی دایرةالمعارف و دیگر منابع مرجع و بدین ترتیب، نه فقط واژه‌های دایرةالمعارف و دانشنامه و معادل اروپایی آن‌ها ایضاح شده، بلکه به صورتی اصطلاح‌شناسانه تفاوت این تعابیر و دلالت‌های آن‌ها با دیگر تعابیر روشن شده است. سپس مباحثی تاریخی آمده است درباره پیشینه دانشنامه‌نگاری در غرب و در جهان اسلام. برای تکمیل مباحث این بخش، فصول مهمی هم از یکی از آثار ارزشمند درباره این موضوع از انگلیسی به فارسی ترجمه شده و در اختیار خوانندگان قرار گرفته است. پس از این مباحث تاریخی، «پدیده» دایرةالمعارف توصیف و شرایط فعلی و تقدیر آتی آن در عصر انقلاب الکترونیک و انفجار اطلاعات تحلیل شده است.

بخش بعدی کتاب دربردارنده مباحثی است صورت‌شناسانه درباره دانشنامه‌نگاری (ویرایش دانشنامه و مصور کردن آن)، که در حقیقت ضوابطی کلی است در این حوزه.

در ادامه بخش پیش، مقالاتی آمده است در معرفی گروهی از مهمترین دانشنامه‌های عمومی و تخصصی در دنیا و در ایران؛ زیرا شاید بهترین راه رسیدن به شناخت یک پدیده و قواعد حاکم بر آن، شناخت نمونه‌های شاخص آن باشد. در این بخش، در حوزه دایرةالمعارف‌های تخصصی، بیشتر نظر به علوم انسانی بوده است. همچنین از آنجا که

بخشی از کوشش‌ها و نیز مباحث و مسائل دانشنامه‌نگاری در جهان اسلام ناشی از پدید آمدن دایرةالمعارف اسلام (*Encyclopaedia of Islam*) انتشارات بریل در لیدن بوده و عمده تلاش‌ها در ایران و برخی کشورهای اسلامی دیگر، از جمله ترکیه، در جهت تدوین دانشنامه‌هایی درباره فرهنگ و تمدن اسلامی، با هدف رفع کاستی‌های آن صورت گرفته است، در این مجموعه دایرةالمعارف‌های این حوزه موضوعی (یعنی شناخت جهان اسلام و فرهنگ اسلامی) به طور خاص به صورت گسترده‌تر و فراگیرتری معرفی شده است. همچنین یکی از مقالات نقادانه درباره کوشش‌های غربیان در این عرصه که به قلم محقق‌ی مسلمان نوشته شده برای اطلاع خوانندگان علاقه‌مند ترجمه شده است. هرچند باید این را نیز در نظر داشت که در مقاله مذکور که احتمالاً می‌توان آن را تحت عنوان نقادی‌های پسااستعماری (postcolonialism) طبقه‌بندی کرد، مانند نوشته‌های مشابهش، صرفاً بر یک طرف قضیه تأکید شده است و افراط در این موضع ممکن است به نفی عینیت علم و نسبی‌انگاری همه‌جانبه‌ای بینجامد که فیصله‌دهنده آن صرف قدرت است. جدای از اینکه مقاله مورد بحث در اطلاعات مربوط به دانشنامه‌های اسلامی ایران هم ضعف‌هایی عمده دارد که از آن جمله است ذکر نشدن نام دانشنامه جهان اسلام در آن.

بخش پایانی این کتاب معرفی تفصیلی ساختار و انضباط‌های بنیاد دایرةالمعارف اسلامی و دانشنامه جهان اسلام است. دانشنامه جهان اسلام به‌عنوان یکی از جدی‌ترین کوشش‌ها در جهت تدوین دایرةالمعارفی جامع درباره تاریخ و تمدن و فرهنگ اسلامی در طول زمان و در گستره جهان نمونه‌ای است که آشنایی با آن و شناخت ساز و کار تألیف و تدوین مقالات آن و نیز شناخت چرخه کار در مؤسسه پدیدآورنده‌اش می‌تواند راهگشای کسانی باشد که می‌خواهند در وادی دانشنامه‌نگاری گام بگذارند؛ تا مشکلات کاری را که در بادی نظر ممکن است سهل جلوه کند بشناسند و معیارها و ضوابط و انضباط‌های تدوین اثری مرجع را در نظر داشته باشند.

بخش نخست

دایرة المعارف چیست؟

مباحث مقدماتی

اصطلاح‌شناسی

تارا مختاری

دایرةالمعارف یا دانشنامه یکی از انواع کتاب‌های مرجع^۱ است که مراجعه‌کنندگان با استفاده از آن می‌توانند پاسخ پرسش‌های خود را در زمینه‌های مختلف دریابند. دایرةالمعارف به مجموعه کتاب‌هایی اطلاق می‌شود که اطلاعاتی جامع و در عین حال فشرده درباره دانسته‌ها و یافته‌های بشر در اختیار خوانندگان قرار می‌دهد. گردآوری چنین مجموعه‌هایی بیش از دو هزار سال سابقه دارد. دانشنامه‌های قدیم، برخلاف دانشنامه‌های کنونی که منابع مرجع به‌شمار می‌روند، در حکم کتاب درسی بوده و برای مطالعه دائم به‌کار می‌رفته‌اند. دانشنامه‌های قدیم نظم موضوعی داشتند و ترتیب الفبایی در دانشنامه‌های کنونی، پدیده‌ای نسبتاً جدید است. دانشنامه‌های قدیم ثمره تلاش‌های فردی بودند، درحالی‌که امروزه تدوین این کتاب‌ها به‌صورت گروهی انجام می‌گیرد.

علاوه بر دایرةالمعارف‌ها (درباره آن‌ها بنگرید به بخش‌های بعدی)، کتاب‌های دیگری هم وجود دارد که حاوی اطلاعات کلی و طبقه‌بندی‌شده است. این کتاب‌ها عمدتاً به‌صورت الفبایی تنظیم می‌شود و دربردارنده اطلاعات درباره موضوعی خاص است. معمولاً نحوه تنظیم این کتاب‌ها و دامنه مخاطبان آن‌ها نیز با دایرةالمعارف همخوانی دارد. اهم این کتاب‌ها عبارت است از:

الف) فرهنگ یا لغتنامه: معادل این اصطلاح در زبان انگلیسی dictionary است و اصطلاحات lexicon، wordbook و vocabulary نیز در این مفهوم به‌کار رفته‌اند. این نوع کتاب‌ها، آثاری است که درباره واژه‌ها یا اصطلاحات تمام یا بخشی از زبان، به‌ترتیب

الفبایی، اطلاعاتی دقیق و موثق می‌دهند. فرهنگ منعکس‌کننده واژگان ذهنی^۱ است و ممکن است یک‌زبانه یا دوزبانه یا چندزبانه باشد. فرهنگ یک‌زبانه به تعریف و توصیف واژگان می‌پردازد، مانند فرهنگ بزرگ سخن، به سرپرستی حسن انوری (تهران ۱۳۸۱ش). در فرهنگ دوزبانه معادل‌گذاری انجام می‌شود، مانند فرهنگ معاصر: انگلیسی-فارسی، تألیف محمدرضا باطنی (تهران ۱۳۷۹ش). البته در فرهنگ دوزبانه نیز زمانی که مراجعه‌کننده زبان مقصد با مفهومی آشنا نباشد و امکان معادل‌یابی وجود نداشته باشد، ذیل مدخل ممکن است اطلاعات یا تعریف و توصیف بیاید. در فرهنگ معمولاً اطلاعات دیگری چون تلفظ، هویت دستوری، صیغه‌های تصریفی و ریشه واژه‌ها نیز ذکر می‌شود، اما در دایرةالمعارف عمدتاً به این نکات اشاره نمی‌شود. البته گاه ممکن است، بنا به اقتضای موضوع، در دانشنامه نیز مطالب نسبتاً مفصلی درباره هر یک از این مباحث بیاید.

ب) واژگان یا قاموس^۲: در علم زبان‌شناسی این اصطلاح به معنای فرهنگ ذهنی^۳ گویشور است، شامل یک مدخل برای هر واژه زبان و نیز مجموعه‌ای از قواعد واژه‌سازی، اما در صنعت نشر گنجینه‌ای است از معادل‌هایی که تا کنون مؤلفان و مترجمان از ابتدای نشر کتاب در برابر اصطلاحات یک رشته خاص برگزیده یا در اثر خود به کار برده‌اند. حتی معادل‌های نامتعارف و منسوخ نیز ممکن است در کتاب‌های واژگان به کار روند. واژگان تخصصی که مرکز نشر دانشگاهی در زمینه‌های مختلف منتشر کرده است از این‌گونه کتابهاست. اصطلاح واژگان به مفهوم فرهنگ نیز به کار رفته است؛ مانند کتاب واژگان شیمی و مهندسی شیمی، تألیف علی پورجوادی (تهران ۱۳۶۹ش).

ج) واژه‌نامه: این اصطلاح برای فرهنگ نیز به کار می‌رود، اما واژه‌نامه در اصل از اجزای کتاب‌های مترجم بوده است و در پایان کتاب می‌آید. در واژه‌نامه صرفاً معادل آنچه در متن کتاب آمده است، گنجانده می‌شود.

مجموعه‌هایی با عناوین واژه‌نامه نیز شکل گرفته‌اند که از میان معادل‌های موجود یکی را انتخاب کرده یا در صورت لزوم واژه جدیدی ساخته‌اند؛ مانند واژه‌نامه روزنامه‌نگاری، تألیف محمدرضا محمدی‌فر (تهران ۱۳۷۹ش).

د) گنج‌واژه یا تزاروس^۴: فرهنگی است عمدتاً موضوعی که واژه‌ها و عباراتی را که معنای یکسان دارند ذیل دسته‌های معنایی فهرست و طبقه‌بندی می‌کند. این اصطلاح از ریشه یونانی

1. mental lexicon
3. mental dictionary

2. lexicon
4. thesaurus

thesauros به معنای مخزن یا گنجینه واژه‌ها گرفته شده است. فرهنگ طیفی نیز معادلی برای تزاروس است که امروزه کاربرد دارد، مانند فرهنگ طیفی، تألیف جمشید فراوری (تهران ۱۳۸۵ ش).

ه) اصطلاح‌نامه^۱ یا حواشی: نوعی فرهنگ اصطلاحات است که در اصل از اجزای کتاب‌های تألیفی است و کتاب‌های ترجمه‌شده به آن نیاز ندارند. در اصطلاح‌نامه فقط برای واژه‌های متن کتاب، که به ترتیب الفبایی در پایان اثر می‌آید، اطلاعات توصیفی ذکر می‌شود. کتاب‌هایی از این نوع نیز در زمینه‌های تخصصی چاپ شده‌اند که حاوی اصطلاحات دانشی خاص است، مانند فرهنگ اصطلاحات ادبی، تألیف سیما داد (تهران ۱۳۹۳ ش).

و) فرهنگ دایرةالمعارفی^۲: گونه‌ای فرهنگ است مشتمل بر اطلاعات دایرةالمعارفی موجز دربارهٔ اعلام، مانند جلد پنجم و ششم فرهنگ فارسی، تألیف محمد معین و فرهنگ اعلام، تألیف غلامحسین صدری افشار و همکاران. لغتنامهٔ دهخدا نیز فرهنگ دایرةالمعارفی است که در آن هم به واژه‌ها و هم به موضوع‌ها پرداخته شده است.

ز) خلاصه^۳ یا چکیده: در این گونه کتاب‌ها خلاصه‌ای از آگاهی‌ها دربارهٔ موضوعی خاص ذکر می‌شود و اغلب مترادف کتاب راهنما و مرجع دم‌دستی^۴ به کار می‌رود. مانند چکیدهٔ پایان‌نامه‌های زبان‌شناسی (۱۳۴۵-۱۳۷۲ ش)، تدوین نرگس جواندل صومعه‌سرای (تهران ۱۳۷۳ ش).

ح) دستینه یا دستنامه^۵: نوعی کتاب مرجع است حاوی اطلاعات فشرده و جامع در زمینهٔ موضوعی خاص. مدخل‌های آن به صورت موضوعی و شبیه درسنامه^۶ ساماندهی می‌شود، چنان‌که از فصل‌ها و بخش‌ها و زیربخش‌ها تشکیل می‌شود. به آن کتابچهٔ دم‌دستی^۷ نیز می‌گویند. مانند دستنامهٔ قواعد فهرست‌نویسی، تألیف ماندانا صدیق بهزادی (تهران ۱۳۷۳ ش). ط) دفتر راهنما یا دستورنامه^۸: حاوی فهرستی از نام ساکنان، سازمان‌های منطقهٔ جغرافیایی خاص، نشانی‌ها، صاحبان مشاغل و غیره است. این فهرست بنابر اصول معینی (الفبایی یا طبقه‌ای) مرتب می‌شود. از این کتاب‌ها برای دستیابی به پاسخ سریع پرسش‌های فوری استفاده می‌شود. عمدتاً اختصاصی‌اند و به یک رشته از دانش بشری، شهر یا کشور اختصاص دارند. دستورنامه‌ها ممکن است جنبهٔ عملی و فنی یا نظری و علمی داشته باشند.

1. glossary
3. compendium
5. handbook
7. manual

2. encyclopedic dictionary
4. vade-mecum
6. text book
8. directory

فهرست بناهای تاریخی و اماکن باستانی ایران که سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران در ۱۳۴۵ش چاپ کرده، نمونه‌ای از این راهنماهاست.

دسترسی به این اطلاعات از طریق وبگاه‌های اینترنتی نیز امکان‌پذیر است. مانند وبگاه «کتاب اول» که بانک اطلاعات شهر تهران است.

ی) کتاب راهنما^۱: این منبع مرجع، اطلاعاتی سریع و قابل فهم درباره موضوعی خاص به دست می‌دهد. این گونه کتاب‌ها را ممکن است به صورت الفبایی، موضوعی یا بر اساس روش‌های دیگر تنظیم کنند. این کتاب‌ها عمدتاً یک تا سه جلدی‌اند. کتاب راهنما ممکن است مجموعه مقالاتی درباره یک شخص، مکان یا موضوع خاص باشد. دانشگاه آکسفورد به انتشار آثار دارای عنوان companion شناخته شده است. همچنین است انتشارات بلکول^۲ و مجموعه کتاب‌های آن با این عنوان. مثال: راهنمای مطبوعات ایران (عصر قاجار)، تألیف سیدفرید قاسمی (تهران ۱۳۷۲ش)؛ راهنمای بازی‌های ایران، تألیف ثریا قزل‌ایاغ و شهلا افشاری (تهران ۱۳۷۹ش).

ک) بروشور^۳ یا دفترک: جزوه کوچکی است که به صورت کتابچه و برگه منتشر می‌شود. در این جزوه درباره کالا یا موضوعی خاص اطلاعات می‌آید. اطلاعات بروشور را گاه می‌توان دایرةالمعارفی دانست. مثلاً دارای اطلاعاتی درباره مکان تاریخی یا مجموعه علمی و فرهنگی است. روش تنظیم آن موضوعی است، نه الفبایی. در آن تصاویر بسیاری برای کامل کردن مطالب درج می‌شود. تصاویر عمدتاً رنگی و با کیفیت بالاست و هدف آن اطلاع‌رسانی و گاه تبلیغات (تجاری یا فرهنگی) است.

ل) اطلس^۴: مجموعه‌ای از نقشه‌ها یا مجموعه‌ای از یک گروه نقشه است، همراه با پاره‌ای از اطلاعات و نمایه‌های لازم که در یک یا چند جلد صحافی شده است. اطلس‌ها در همه رشته‌های علوم می‌توانند به صورت جهان‌نما، ملی، منطقه‌ای و موضوعی تهیه شوند. مانند اطلس جغرافیایی: اطلس جامع گیتاشناسی، گروه مؤلفان گیتاشناسی (تهران ۱۳۹۲ش)؛ اطلس‌های گویشی و زبانی: اطلس گویش‌شناختی قصران داخل، تألیف گیتی دیهیم (تهران ۱۳۸۸ش)؛ اطلس‌های طبیعی و گردشگری: اطلس کوه‌ها و غارهای ایران، تألیف داوود محمدی‌فر (تهران ۱۳۹۱ش)؛ اطلس بدن انسان: اطلس کالبدشناسی بدن انسان، تدوین در بخش تحقیقات جغرافیایی سحاب (تهران ۱۳۷۹ش).

م) سالنامه^۱: فرهنگ‌ها، دایرةالمعارف‌ها و کتاب‌شناسی‌ها و امثال آن‌ها، چون پاره‌ای از اطلاعاتشان کهنه می‌شود، قادر نیستند با تغییرات وسیع و سریع عرصه‌های علمی و اجتماعی و فرهنگی پیوسته روزآمد باشند، بدین منظور، سالنامه‌هایی به‌طور مرتب منتشر می‌شود حاوی خلاصه‌ای از اطلاعات، رویدادها و آمار آن سال درباره موضوع‌های گوناگون. سالنامه می‌تواند عمومی باشد، که حاوی اطلاعات و آمار درباره همه موضوعات است، مانند کتاب سال کیهان یا سالنامه‌هایی که دایرةالمعارف‌های بزرگی چون بریتانیکا و امریکانابه چاپ می‌رسانند.

اگر سالنامه به یک موضوع خاص اختصاص داشته باشد، اختصاصی است. یکی از نمونه‌های ارزنده از این نوع سالنامه‌ها سالنامه آماری^۲ یونسکو است که بیشتر به مسائل فرهنگی اختصاص دارد.

ن) گاهنامه: در این نوع کتاب‌ها وقایع و رویدادهای تاریخی به ترتیب وقوع، همراه با شرح مختصری در مورد رویدادها ذکر شده است. مانند آثار الباقیه، تألیف ابوریحان بیرونی، در سال ۳۹۱ (شامل گاهشماری اعیاد و مراسم ایرانیان، دیگر ملل و اقوام و...) و روزشمار تاریخ ایران، تألیف باقر عاقلی، که وقایع تاریخی ایران از انقلاب مشروطه تا ۲۲ بهمن ۱۳۵۷ را دربر دارد.

کتاب‌هایی نیز هست که در گذشته تألیف شده و به‌نوعی دایرةالمعارف‌گونه به حساب می‌آید. عناوین چنین کتاب‌هایی ممکن است خاص خود آن‌ها باشد، مانند سیاستنامه، تألیف خواجه نظام‌الملک (متوفی ۴۸۵)، قابوسنامه، تألیف عنصرالمعالی کیکاووس (قرن پنجم)، نفائس الفنون، تألیف شمس‌الدین آملی (قرن هشتم)، یا آنکه واژه‌های نشانه مطالب دایرةالمعارفی آن باشد، مثلاً کلمه «جامع» در عناوین این کاربرد را دارد، مانند جامع العلوم، تألیف فخرالدین رازی (متوفی ۶۰۶)، جامع التواریخ، تألیف خواجه رشیدالدین فضل‌الله (متوفی ۷۱۸). برخی دیگر از این گونه کتاب‌ها عبارت است از:

الف) زندگی‌نامه یا سرگذشت‌نامه: به تاریخ زندگی یا دوره‌ای از زندگی یک شخص یا اشخاص اطلاق می‌گردد که مبتنی است بر اطلاعات نویسنده از احوال شخص یا اشخاص مورد بحث و به‌صورت فردی یا جمعی نوشته می‌شود. زندگی‌نامه‌ها عناوین مختلفی دارند، از جمله «تذکره» (کتاب‌هایی در شرح احوال شعرا و عرفا و مانند آن‌ها)، مانند تذکره میخانه، تألیف ملاعبدالنبی فخرالزمانی قزوینی (تألیف در ۱۰۲۸)؛ «سیره»، مانند سیره ابن هشام (ویرایش و تلخیص ابن هشام از کتاب ابن اسحاق در قرن سوم هجری)؛ «وفیات»، مانند

1. yearbook

2. statistical yearbook

وفیات الاعیان و انباء ابناء الزمان، تألیف احمد بن محمد ابن خلّکان (قرن هفتم)؛ و عناوین دیگری که اسم خاص شده‌اند.

ب) طبقات: واژه طبقه ناظر است بر نسل در سلسله مراتب شاگردی و استادی یا تقدم و تأخر تاریخی در حوزه علمی و فرهنگی خاصی. در کتاب‌هایی با این عناوین شرح احوال عالمان، حکیمان، شاعران، پزشکان، محدّثان و غیره به توالی تاریخی می‌آید. مانند کتاب الطبقات الکبری، تألیف کاتب واقفی (متوفی ۲۳۰).

ج) رسائل: این واژه جمع رساله است و گاه در گذشته کاربردی چون دایرةالمعارف داشته است. مانند رسائل اخوان الصفا، شامل ۵۲ رساله از نویسندگان ناشناس در زمینه علوم گوناگون، که احتمالاً در حدود نیمه دوم سده سوم نگاشته شده است.

د) کشکول: کتابی است حاوی نکاتی در زمینه‌های گوناگون که دانشمندان در مسیر مطالعاتی خود با آن‌ها مواجه شده و آن‌ها را به صورت کتاب مدون کرده‌اند. این کتاب‌ها نظم منطقی خاصی ندارند و معمولاً جزو کتاب‌های علمی جدی به شمار نمی‌آیند، اما گاه دربردارنده نکات ارزشمندی‌اند که به کار محققان می‌آید. مانند کشکول شیخ بهایی.

از همین دست آثار است کتاب‌هایی با عناوین «سفینه»، مانند: سفینه تبریز، گردآوری ابوالمجد تبریزی (۷۲۱-۷۲۳)، «جنگ»، مانند: جنگ، تألیف اسماعیل منیری زنجانی (قرن چهاردهم و پانزدهم) و «چنّه»، مانند: چنّه درویش، تألیف محمدعلی احسانی طباطبایی (۱۳۴۰ ش).

منابع: ویلیام آگری، مایکل دابروولسکی و مارک آرنف، درآمدی بر زبان‌شناسی معاصر، ترجمه علی درزی، تهران ۱۳۸۰ ش؛ هوشنگ اعلم (گزینش و ترجمه)، واژه‌های کتابداری، تهران ۱۳۵۲ ش؛ علی پورجوادی، «واژه‌نامه، واژگان و فرهنگ و تفاوت‌های ساختاری آن‌ها»، شرق، ش ۷۳۰، ۱۳۸۵/۱/۱۹؛ علی محمد حق‌شناس و همکاران، فرهنگ معاصر هزاره، تهران ۱۳۸۲ ش؛ محمدرضا رضوی، «معناشناسی و گنج‌واژه زبان فارسی»، فرهنگ‌نویسی، ش ۴، ۱۳۹۰ ش؛ قاسم صافی، مرجع‌شناسی عمومی و تخصصی، تهران ۱۳۹۲ ش؛ علی صلح‌جو، نکته‌های ویرایش، تهران ۱۳۸۶ ش؛ محمدحسن عرب، منبع و مرجع‌شناسی ادبیات و علوم انسانی، تهران ۱۳۷۹ ش؛ محمدحسین قریشی، «تاریخچه دایرةالمعارف‌نویسی در جهان»، کیهان فرهنگی، ش ۱۲۷، خرداد و تیر ۱۳۷۵؛ استلا کنین، فرهنگ فشرده علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی، ترجمه فاطمه اسدی گرگانی، تهران ۱۳۷۸ ش؛ محمدرضا محمدی‌فر، آشنایی با مدرک‌شناسی، تهران ۱۳۸۰ ش؛ نورالله مرادی، مرجع‌شناسی: شناخت خدمات و کتاب‌های مرجع، تهران ۱۳۸۱ ش؛ ژیاوسل، دایرةالمعارف‌های فارسی، ترجمه محمدعلی امیرمعزی، تهران ۱۳۶۸ ش؛